

КОНЦЕПТ «ЖІНКА» В СУЧАСНІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ІДІОЛЕКТНИХ ПОРІВНЯНЬ)

У статті проаналізовано ідіолектні порівняння, що є вираженням концепту «жінка», у творах сучасних українських письменників М. Дочинця, С. Жадана, В. Лиса, В. Слапчука, В. Шкляра. Висвітлено гендерний аспект побудови порівнянь: вплив гендерного стереотипу на формування ідіолектних порівняльних конструкцій. Визначено структуру концепту, що складається з мікроконцептів «Зовнішні характеристики», «Внутрішні характеристики», «Фізичні характеристики», «Біологічні характеристики», «Дії» та «Соціальні характеристики», які, своєю чергою, містять концептуальні аспекти. Так, мікроконцепт «Зовнішні характеристики» представлено концептуальними аспектами «Зовнішність», «Одяг» та «Взуття». До мікроконцепту «Внутрішні характеристики» належать концептуальні аспекти «Інтелектуальні якості» та «Емоційно-психологічні характеристики». Мікроконцепт «Біологічні характеристики» презентує концептуальний аспект «Вік». У межах мікроконцепту «Фізичні характеристики» виокремлено чотири концептуальні аспекти: «Узагальнені фізичні характеристики», «Фізичний потяг», «Здоров'я» та «Фізичні відчуття». Мікроконцепт «Соціальні характеристики» презентують ідіолектні порівняння, які належать до концептуального аспекту «Реляційні характеристики, що виявляються в ставленні до чоловіка».

Ключові слова: концепт, гендерний стереотип, ідіолектне порівняння.

Постановка проблеми. Із моменту виникнення людства й дотепер простежуємо складний процес взаємодії протилежних статей з їхнім відмінним світоглядом, способом мислення та гендерними ролями. Дихотомія чоловік – жінка автоматично знайшла відображення в мові й породила відповідний запит у суспільстві на ґрунтовне вивчення цієї проблеми.

В Україні гендерна лінгвістика як наука перебуває на шляху становлення, що викликає необхідність вивчення мови в цій площині. У результаті «кількість гендерних досліджень, зростає, що дає можливість говорити ледве чи не про «гендерний бум» у сучасному науковому знанні» [5, с. 4].

Аналіз останніх публікацій свідчить, що сучасні науковці активно працюють у галузі гендерної лінгвістики (А. Архангельська [2], Л. Синельникова [5]), досліджують вираження вербальної та невербальної комунікації протилежних статей (Т. Осіпова [8]), мовні образні засоби в межах концептів «чоловік» та «жінка» (Т. Сукаленко [6]) та ін., однак досі гендерний чинник не враховували, вивчаючи ідіолектні порівняння сучасних українських письменників, а отже, розвідку присвячено розгляду саме цієї частини проблеми.

Метою пропонованої статті є дослідження гендерної специфіки формування ідіолектних порівнянь сучасної чоловічої прози як складника концепту «жінка». Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити структуру концепту «жінка», розглянути її на рівні мікроконцептів і концептуальних аспектів; виокремити індивідуально-авторські порівняння та вказати на гендерні особливості їхнього формування. Об'єкт дослідження – концепт «жінка» у творах М. Дочинця, С. Жадана, В. Лиса, В. Слапчука та В. Шкляра. Предметом вивчення стали ідіолектні порівняння в межах концепту «жінка». Дослідження виконано на матеріалі прозових творів М. Дочинця (збірки новел «Хліб і шоколад», «Гра в ляльки та інші невігадані жіночі історії», романи «Вічник», «Лис у винограднику»), С. Жадана (роман «Ворошиловград»), В. Лиса (романи «І прибуде суддя», «Острів Сильвестра»), В. Слапчука (романи «Осінь за шокою», «Жінка зі снігу»), В. Шкляра (роман «Ключ»).

Виклад основного матеріалу. Концепт «жінка» вже був предметом вивчення науковців. Так, українська дослідниця Т. Сукаленко, чия терміносистема є підґрунтям нашого дослідження, виділила в структурі цього концепту п'ять мікроконцептів: «Зовнішні характеристики», «Внутрішні характеристики», «Фізичні характеристики», «Біологічні характеристики», «Соціальні характеристики» [6, с. 151]. У пропонованій розвідці, беручи за основу такий розподіл складників, додаємо до цієї класифікації мікроконцепт «Дії», що дає змогу розглянути всі аспекти концепту, виражені ідіолектними порівняннями.

У межах концепту «жінка» зафіксовано близько 400 ідіолектних порівнянь. Мікроконцепт «Зовнішні характеристики» презентують 130 ідіолектних порівнянь, які розподілено за концептуальними аспектами: «Зовнішність», «Одяг» та «Взуття».

У межах концептуального аспекту «Зовнішність» виокремлено приклади на позначення узагальненого зовнішнього вигляду, обличчя, волосся, фігури, краси та ін.: *Це з'являється Еліза. Як Афродіта. Не в смислі божественності, а в смислі оголеності* (В. Слапчук «Осінь за шокою») – про голу жінку; *О, яка це була жінка! Чимось схожа на Роксолану, свою землячку: жагуча чорнявка, поривна, вишукана в манерах, музикальна, зачарована українстикою* (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невігадані жіночі історії») – про зовнішність тощо. Перше ідіолектне порівняння має міфологічну основу. Згідно з грецькими віруваннями Афродіта – дочка Зевса й Діони, богиня краси та кохання [1, с. 597]. Народилася вона у воді й припливла до острова Кіпру в морській піні. Богиню радісно зустріли орі, які одягли її в нетлінне вбрання [7, с. 114]. Отже, початковий образ Афродіти – оголена жінка-богиня, що вийшла з морської піни. Саме цей момент давньогрецького міфу використовує В. Слапчук для створення ідіолектного порівняння.

Останній приклад формується на ґрунті історичних свідчень про Хюррем (Роксолану), яка була дружиною султана Османської імперії Сулеймана I Пишного. Справжнє ім'я її досі невідоме. Умовно історики називають українку Анастасією Лісовською. Письменник подає порівняння, яке має кілька ознак. Зокрема, М. Дочинець, використовуючи право автора, описує чорняву жінку. Насправді ж хасекі султан мала руде волосся. Що ж до її захоплення рідною культурою виникають деякі сумніви. Погляди істориків різняться. Одні стверджують, що Хюррем активно допомагала своїм співвітчизникам, інші не погоджуються з цією думкою. В. Шкляр також акцентує увагу на гарних манерах та музичній обізнаності Роксолани. «А що найважливіше, – зазначає з цього приводу А. Кримський, – це була дуже розумна жінка, яка тямилася і весело розважити пишного султана, і дати путню пораду...» [4, с. 204].

Концептуальний аспект «Одяг» презентують вісім ідіолектних порівнянь: *Сукні в жінок були довгі й яскраві, ніби вони були замотані в прапори якихось республік* (С. Жадан) – про довгі та барвисті сукні тощо. Безперечно, вибір одягу є важливим для жінок, які полюбляють зміни й завжди прагнуть новизни [3, с. 287].

Концептуальний аспект «Взуття» представлено чотирма порівняннями: *Дівчина в джінсах і м'яких коротких чобітках, як у середньовічного менестреля* (М. Дочинець «Ліс у винограднику») – про короткі чоботи та ін. Приклад побудовано на основі знань про поета-співака епохи Середньовіччя та раннього Відродження.

Мікроконцепт «Внутрішні характеристики» презентують 150 ідіолектних порівнянь, які входять до складу концептуальних аспектів «Інтелектуальні якості» та «Емоційно-психологічні характеристики».

Концептуальний аспект «Інтелектуальні якості» презентують лише три індивідуально-авторські порівняння: *У Сіми мудрість вроджена, як і в кожній кішки, що ходить і думає сама по собі* (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невігадані жіночі історії») – про високий інтелектуальний рівень жінки; *Вона була незвично вроджена й замислена, як перед дорогою* (М. Дочинець «Хліб і шоколад») – про замислену жінку; *Здібностей до аналізу в неї – як у риби шерсті* (В. Слапчук «Осінь за шокою») – про жінку, яка не вміє аналізувати. Останній приклад демонструє гендерний стереотип. Тривалий час уважали, що чоловіки перевершують жінку за інтелектуальними здібностями, однак сучасні психологічні дослідження доводять хибність такої думки [3, с. 197].

До концептуального аспекту «Емоційно-психологічні характеристики» належать 120 ідіолектних порівнянь на позначення характеру, поведінки, емоцій та ін. Так, характер жінки презентують ідіолектні порівняння, що описують її стереотипний образ: *...ви завжди різна. То сумирно-проста, як мати Тереза, то монументально-величава...* (М. Дочинець «Хліб і шоколад») – про сумирну та просту жінку; *На тобі ще був пояс вірності, який мусиш носити, наче ярмо* (В. Шкляр) – про вірну жінку.

Інколи письменники не підтримують суспільні погляди на жіночу роль: *Ця Людка підступна й безпринципна, наче ніндзя* (В. Слапчук «Жінка зі снігу») – про безпринципну жінку; *Ліза вона і є Ліза. Завжди щось вигадає. Вічно, як окунь, проти води...* (М. Дочинець «Ліс у винограднику») – іти проти правил; *У випадку війни кобіта запросто могла б командувати полком, до того ж на боці агресора. Така і в мирний час здатна розбити всяке живе створіння, мов параліч* (В. Слапчук «Осінь за шокою») – про стійкий характер. Як бачимо, жінка є втіленням безпринципності, енергійності, вона має незламний характер. Безперечно, для стереотипного мислення це є ознаками маскуліності. Письменники руйнують гендерний стереотип, вони показують, що слабка стать – то синтез різних, подеколи навіть протилежних рис характеру, які часто збігаються з чоловічими.

Поведінку презентують більше 20 ідіолектних порівнянь. Деякі з них не відповідають гендерним стереотипам про жінку: *...жвава, як сарничка, вона то бризкала нестримним сміхом, то вдавано хмурила чоло* (М. Дочинець «Ліс у винограднику») – про енергійну та активну жінку; *Не люблю я цих автобусних тіток, вони завжди... поводяться... так, ніби знаходяться у власному*

хліві (В. Слапчук «Жінка зі снігу») – про безцеремонну поведінку жінок у громадському транспорті та ін. Перед читачем постає енергійна жінка, яка часом поводить себе навіть нахабно. Згідно із суспільними уявленнями, така поведінка притаманна чоловікам, однак це не є проявом маскулінності, уподібненням до сильної статі. У реальному житті жінки також можуть мати ці риси характеру.

Десять ідіолектних порівнянь описують емоції жінки: *...вона, мов розлючена тигриця, вискочила із своєї засідки...* (В. Лис «Острів Сильвестра») – про розгнівану жінку; *І тихо плакала звідти. Як заблукана в лісі дитина...* (М. Дочинець «Лис у винограднику») – про плач та ін. Остання парцельована порівняльна конструкція гендерно маркована, оскільки плач є типовою ознакою фемінності.

Мікроконцепт «Біологічні характеристики» представлено трьома ідіолектними порівняннями. Вони належать до складу концептуального аспекту «Вік», хоча водночас їх можна зарахувати й до мікроконцепту «Зовнішні характеристики»: *Лице у зморшках, як карта Мукачева* (М. Дочинець «Лис у винограднику»); *...хазяйка стоїть... Обличчя наче у старого вождя індійського племені – смугле, посічене борознами, як карта Мукачева* (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невігадані жіночі історії») – про зморшкувате обличчя жінки похилого віку.

Мікроконцепт «Фізичні характеристики» презентує 20 ідіолектних порівнянь, які належать до складу концептуальних аспектів «Узагальнені фізичні характеристики», «Фізичний потяг», «Здоров'я» та «Фізичні відчуття».

До концептуального аспекту «Узагальнені фізичні характеристики» зараховуємо лише одну порівняльну конструкцію, яка описує процес пробудження й засинання: *Встає і лягає, як тибетський монах, – із сонцем* (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невігадані жіночі історії») – прокидатися й засинати зі сходом та заходом сонця. Приклад побудовано на основі знань про спосіб життя монахів Тибету.

Концептуальний аспект «Фізичний потяг» презентують дев'ять порівнянь: *...я нахилився й припав лицем до її лопаток до того місця де мали бути янгольські крила де вони прорізувалися і від того з'являвся солодкий свербіж я теж відчував його губами і всім еством він наростав і розтікався усеньким тілом він як шовкова дощова вода біг рівчачком її спини...* (В. Шкляр) – про сексуальне збудження та ін. Як бачимо, у цьому реченні відсутні розділові знаки. Така манера письма притаманна модерністам. М. Дочинець за допомогою цього прийому передає відчуття втрати часу головним героєм.

Концептуальний аспект «Здоров'я» представлено 14 ідіолектними порівняннями: *...чув, як б'ється її серце – розмірено й заспокоєно, мов соняшник, повертаючись за сонцем, що провисає в дощових небесах* (С. Жадан) – про спокійне серцебиття та ін.

До концептуального аспекту «Фізичні відчуття» зараховуємо порівняння, що характеризує дотик: *Доторки її пальців були гарячими, липкими, наче перед тим вона вимастила їх у мед чи в патоку, з якої готують дешеві цукерки* (В. Лис «І прибуде суддя») – про теплий, липкий дотик до тіла.

Мікроконцепт «Дії» презентують більше ніж 80 ідіолектних порівнянь, наприклад: *Її голова виглядає із води, густо всипаної чорною сіткою, мов голова професора Доуеля* (В. Слапчук «Осінь за щокою») – про голову жінки, що виглядає з води. Цей приклад формується на літературному ґрунті. «Голова професора Доуеля» – саме така назва фантастичного пригодницького роману Олександра Беляєва. За сюжетом хірургу Керну вдається оживити голову професора Доуеля. Зіставлення голови дослідника з твору О. Беляєва з головою жінки у В. Слапчука й узятو за основу порівняння.

Мікроконцепт «Соціальні характеристики» представлено концептуальним аспектом «Реляційні характеристики, що виявляються в ставленні до чоловіка», до якого належить більше ніж 30 ідіолектних порівнянь.

Позитивне ставлення до чоловіка презентують понад 20 порівнянь: *...впивалася губами в мій рот, гейби хотіла вискати з мене весь дух* (М. Дочинець «Вічник») – цілувати чоловіка; *Ти особливий чоловік. Не такий, як інші. Ти – наче жінка* (В. Слапчук «Жінка зі снігу») – про позитивне ставлення до м'якого за характером чоловіка та ін. Останній приклад нівелює гендерний стереотип. Масова свідомість диктує образ стійкого чоловіка, м'який характер – це привілей жінок. «Головний принцип маскулінності, – зауважує А. Архангельська, – чоловік не повинен бути подібним до жінки, він завжди й усюди має залишатися суб'єктом, господарем становища. На відміну від маскулінізованої фемінності, порівняння чоловіка з жінкою в переважній більшості випадків дає негативний оцінний результат...» [2, с. 31–33]. Водночас ідіолектне порівняння, яке вживає жінка, свідчить про позитивне ставлення до фемінних ознак у чоловічому характері. Ми

свідомі того, що цю конструкцію вибудовує письменник чоловічої статі, проте й у реальному житті є жінки, які ставляться прихильно до проявів фемінних рис.

Негативне ставлення до чоловіка репрезентує 10 порівнянь: *Вона приділяє його приятелю уваги не більше, як вшакові* (В. Слапчук «Осінь за щокою») – не звертати увагу на чоловіка та ін. Лише одне ідіолектне порівняння одночасно описує позитивне та негативне ставлення до чоловіка: *Кохала його Тетяна так само рішуче й безоглядно, як і ненавиділа. Ці два почуття були як орел і решика* (В. Слапчук «Осінь за щокою») – про одночасність кохання жінки та її ненависті до чоловіка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, досліджено гендерну специфіку формування індивідуально-авторських порівнянь М. Дочинця, С. Жадана, В. Лиса, В. Слапчука та В. Шкляра як складника концепту «жінка». Схарактеризовано структуру концепту «жінка», вивчено її на рівні мікроконцептів і концептуальних аспектів; вирізняє ідіолектні порівняння та вказано на гендерні особливості їх формування. Виявлено, що письменники використовують гендерно марковані порівняння й ті, що не відповідають гендерним стереотипам. Уважаємо, що ця проблема ще потребує ретельного вивчення, у чому й вбачаємо перспективу дослідження.

Список використаної літератури

1. Античная мифология / сост. А. Лактионов. – Мидгард : 2004. – 765 с.
2. Архангельська А. М. Маскулінізоване вираження поміна *feminina* та фемінізоване вираження поміна *masculina* у слов'янських мовах : взаємодія «свого» і «чужого» / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 23–36.
3. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2010. – 688 с.
4. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. – 2-е вид., випр. – К. – Л. : Олір, 1996. – 288 с.
5. Синельникова Л. Н. Введение в лингвистическую гендерологию : материалы к спецкурсу / Л. Н. Синельникова, Г. Ю. Богданович. – Симферополь, 2001. – 40 с.
6. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові : монографія / Т. М. Сукаленко. – К. : Ін-т укр. мови : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
7. Тахо-Годи А. А. Греческая мифология / А. А. Тахо-Годи. – М. : Искусство, 1989. – 304 с.
8. Осіпова Т. Вербалізація маскулінних і фемінних стратегій і тактик невербальної комунікації / Т. Осіпова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 38. – 188 – 194.

Список використаних джерел

1. Дочинець М. Гра в ляльки та інші невігдані жіночі історії / М. Дочинець. – Мукачєво : Карпат. вежа, 2009. – 164 с.
2. Дочинець М. І. Вічник / М. Дочинець. – Мукачєво : Карпат. вежа, 2011. – 284 с.
3. Дочинець М. І. Лис у винограднику : роман / М. І. Дочинець. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 292 с.
4. Дочинець М. Хліб і шоколад : новели / М. Дочинець. – Мукачєво : Карпат. вежа, 2011. – 300 с.
5. Жадан С. В. Ворошиловград : роман / С. В. Жадан – Х. : Фоліо, 2011. – 442 с.
6. Лис В. І прибуде суддя : роман / В. Лис – К. : Факт, 2004. – 288 с.
7. Лис В. Острів Сильвестра : роман / В. Лис. – Х. : Фоліо, 2009. – 219 с.
8. Слапчук В. Жінка зі снігу : повість / В. Слапчук. – К. : Факт, 2008. – 278 с.
9. Слапчук В. Осінь за щокою : роман / В. Слапчук. – К. : Факт, 2005. – 280 с.
10. Шкляр В. М. Ключ : роман / В. М. Шкляр. – Х. : Фоліо, 2008. – 218 с.

Одержано редакцією 21.01.15

Прийнято до публікації 04.02.15

Ю. В. Воронина

Концепт «женщина» в современной мужской прозе (на материале идиолектных сравнений)

В статье проанализированы идиолектные сравнения, являющиеся выражением концепта «женщина», в произведениях современных украинских писателей М. Дочинца, С. Жадана, В. Лыса, В. Слапчука, В. Шкляра. Освещен гендерный аспект построения сравнений: влияние гендерного стереотипа на формирование сравнительных конструкций. Определена структура концепта, в состав которого входят микроконцепты «Внешние характеристики», «Внутренние характеристики», «Физические характеристики», «Биологические характеристики», «Действия» и «Социальные характеристики», которые, в свою очередь, имеют концептуальные аспекты. К примеру, микроконцепт «Внешние характеристики» представлен концептуальными аспектами «Внешность», «Одежда» и «Обувь». К микроконцепту «Внутренние характеристики» относятся концептуальные аспекты «Интеллектуальные качества» и «Эмоционально-психологические характеристики». Микроконцепт «Биологические характеристики» представляет концептуальный аспект «Возраст». В рамках микроконцепта «Физические характеристики» выделены четыре концептуальных аспекта: «Обобщенные физические характеристики»,

«Физическое влечение», «Здоровье» и «Физические ощущения». Микроконцепт «Социальные характеристики» представляют идиолектные сравнения, которые относятся к концептуальному аспекту «Реляционные характеристики, проявляющиеся в отношении к мужчине».

Ключевые слова: концепт, гендерный стереотип, идиолектное сравнение.

Y. V. Voronina

Concept «woman» in modern male prose (based on the materials of idiolectic similes)

The article analyzes idiolectic similes, which represent the concept «woman» in works of modern Ukrainian writers M. Dochynets, S. Zhadan, V. Lys, V. Slapchuk, V. Shklyar. The gender aspect of simile build-up is described: the influence of gender stereotype on comparative construction formation. Determination is given for a concept structure which involves such micro-concepts as «External Features», «Internal Features», «Physical Features», «Biological Features», «Actions» and «Social Features», which in turn have conceptual aspects. For instance, micro-concept «External Features» is introduced by such conceptual aspects as «Appearance», «Clothes» and «Footwear». Micro-concept «Internal Features» includes conceptual aspects «Intellectual Quality» and «Emotional Psychological Traits». Micro-concept «Biological Features» is presented by conceptual aspect «age». In terms of micro-concept «Physical Features» four main conceptual aspects are outlined «General Physical Features», «Physical Temptation» «Health» and «Physical Sensations». Micro-concept «Social Features» includes idiolectic similes which belong to conceptual aspect «Relative features which occur in relation to man».

Key words: concept, gender stereotype, idiolectic simile.

УДК 81'42

О. С. Шлапаков

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО АКТА «ПОЖЕЛАНИЕ» В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ, УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена анализу форм реализации речевого акта «пожелание» в английском, французском, украинском и русском языках. Пожелание представляет собой речевой поступок, обусловленный намерением адресанта, что позволяет отнести его к классу речевых актов. Создание пожелания предопределяется не столько социальными факторами, сколько внутренними намерениями адресанта, его потребностью выразить адресату собственные намерения. Намерение данного речевого акта заключается в желании сообщить адресату о благе, которое, по мнению адресанта, он заслужил, и этими словами адресант хочет способствовать тому, чтобы адресат его имел. Конкретная форма осуществления речевого акта пожелания зависит от многих факторов, в частности на выбор средств оформления пожелания влияет форма общения. Речевой акт «пожелание» реализуется в перформативном высказывании, которое в некоторых моделях традиционно выражается перформативной формой глагола-предиката. В ряде случаев перформативность пожелания выражается в косвенной форме. Основным и обязательным компонентом пожелания является пропозиция, которая включает в себе предполагаемый адресантом результат речевого действия.

Ключевые слова: речевой жанр, речевой акт, пожелание, интенция, перформатив, коммуникативно-семантическая группа.

Постановка проблемы. Пожелание является сложным и неоднозначным речевым актом, который может существовать в составе многих речевых жанров. В 90-е годы XX века пожелания в восточнославянской филологии были выделены в особый объект исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Впервые предметом филологического рассмотрения стали пожелания, функционирующие в русском устном народном творчестве, исследованием которых занимались фольклористы, этнографы и этнолингвисты (Н. Сумцов, В. Чичеров, В. Пропп и др.); в украинской лингвокультуре (А. Марченко [2]). С появлением и активным развитием в конце XX века прагмалингвистики пожелание стало изучаться в рамках теории речевых актов. Прагмалингвистические особенности пожеланий описаны в работах Д. Коморовой (на материале немецкого и русского языков) [1]; Н. Мекеко (на материале английского и русского языков) [3]; М. Гловинской, В. Плешаковой, Н. Ранних (на материале русского языка) [4; 5]. При этом следует отметить, что научное рассмотрение жанра пожелание только начато – ср. в связи с этим высказывание В. Плешаковой: «Современная русистика активно разрабатывает